

РЕЦЕНЗИЯ

от

доц. д-р Иван Г. Илиев,

член на научното жури за присъждане на научната и образователна степен *доктор* по научна специалност 05. 04. 17. *Български език*, професионално направление 2.1. *Филология*, област на висше образование 2. *Хуманитарни науки*

Кандидат: Неделина Валериева Ивова

Докторантката е представила за защита дисертационен труд на тема *Етимологичната фигура в българския език* – изследване от научната област, в която се пресичат митологията и лингвистиката (и за която в статията си *Митолингвистиката – наука със собствена структура и собствени кодове на микроравнище*, достъпна и онлайн, Борислав Попов прави опит да въведе термина *митолингвистика*; друг използван термин за същото понятие е *лингвофолклористика*). В посочената област вече съществуват класически трудове, като се започне от *Произход и значение на праславянското консонантно и дифтонгично склонение* от Иван Добрев (1982) и се стигне до *Българският народен поетически език* от Лилия Илиева (2012) (за нея вж. и Дикова, Е., Ив. Илиев. *Ново изследване на индоевропейската поетика и българския фолклор*. В: *Език и литература*. 1-2, 2016 г.). Тъй като проф. Илиева, която казва за изследването си, че то представлява книга без край, защото може непрестанно да бъде допълвана и разширявана, е научен ръководител на представената от Неделина Ивова дисертация, спокойно можем да приемем, че монографията на Ивова, посветена на българската етимологична фигура, е своеобразно продължение и успешна реализация на въпроса за един от елементите на българския поетичен език.

Трудът се състои от увод, пет глави (1. *Възгледи и дефиниции*; 2. *Граматика и прагматика*; 3. *Българската етимологична фигура в индоевропейски контекст. Семантични, синтактични и етимологични паралели*; 4. *Синтактични особености в реализацията на етимологичната фигура в българския песнен фолклор*; 5. *Стилистични стойности на употребата на етимологичната фигура в българската фолклорна словесност*) и изводи. След библиографията се поместват и приложения.

В увода дисертантката обосновава избора на темата си и актуалността на изследването, като споменава редица предишни работи върху етимологичната фигура, предимно в ранните текстове на някои индоевропейски езици, като изтъква, че във фолклора на балти и славяни конструкцията е слабо изследвана, а по отношение на българския език също липсва цялостно проучване, въпреки наличието на отделни изследвания. Дисертацията цели да обогати постигнатото до момента, най-вече на ниво фолклорен текст, защото

етимологичната фигура (ЕФ) е поетически елемент. Основната цел на Наделина Ивова е да направи анализ на синтактичните и стилистични особености на етимологичната фигура. За целта се търсят индоевропейски и балто-славянски съпоставки, за да се докаже формулното сходство в семантичен, синтактичен и етимологичен аспект, прави се класификация и се разглеждат и други морфо-синтактични и стилистични особености.

В труда са налице редица приноси моменти – терминологично се доизяснява понятието *етимологична фигура*, прави се подробна класификация на синтактичните модели в нея, установяват се общите черти в употребата на етимологични фигури във фолклора на славяни и балти. Изброяват се и използваните в изследването справочни източници. По отношение на праславянското състояние, наред с цитирания *Этимологический словарь славянских языков*, може да се ползва и *Słownik prastowiański* на Полската академия на науките.

Глава първа, чието заглавие, *Възгледи и дефиниции*, трябва да се допълни (*за същността на етимологичната фигура), започва с преглед на основните трудове, засягащи характера на обекта на изследване в дисертацията. Започва се с неиндоевропейската поетическа традиция, конкретно със староеврейските библейски текстове, и се минава през преглед на изследванията, посветени на сравнителната поетика, като се изброяват и редица общотеоретични разработки по въпроса (от Алберт Кун от средата на 19 век до Калвърт Уоткинс и Мартин Уест през 20 век). После отново вниманието се насочва към историята на проучване на етимологичната фигура, която в индоевропейските езици се открива още в хетските текстове, а после в санскрит, старогермански и т. н. Наред с прецизния подход към прегледа на библиографията, където по-нататък се отбелязват и трудовете на Б. Делбрюк, Патриша Ронан, Ян Ендзелис, Хорман, Юрий Степанов, Иван Добрев, Радослав Катичич и др. за индоевропейски, латински, староиндийски, латвийски, литовски, праславянски и отделни славянски езици, на места тук трябва да се дооправят някои неясни изречения. Като на стр. 15, където се казва, че Вячеслав Иванов подчертава индоевропейския произход на еднокоренното словосъчетание, съдържащо вътрешен винителен и вътрешен инструментал – да се уточни, че става въпрос конкретно за наличието на такива съчетания в някои индоевропейски езици, а не по принцип. По-нататък вниманието се прехвърля върху прегледа на библиографията за етимологичните фигури в българския език (Никола Бобчев, Кирил Костов, Николай Николов, Марияна Цибранска, Боряна Велчева, Лилия Илиева и др.). Мимоходом се споменава, въз основа на едно мое изследване (Илиев 2007: 166), – с. 19, че в съвременния турски език част от съчетанията с ЕФ са неекспресивни. Би било добре да се покажат и примерите от корейски от същия източник (Илиев 2007), като *kərim-əl kərim-nida* 'рисувам картина' и др., както и да се обърне внимание на арабски, където от един и същ корен с помощта на вътрешна флексия се образуват различни части на речта. Примерно, от *k-t-b* може да се получи *kātib* 'писател, писар', *yaktub* 'пише', *kitāb* 'книга' и др. (Wightwick, J., M. Gaafar. *Easy Arabic Grammar*. New York etc. 2005, p. 3). По

този начин изречението 'писателят пише книга' в арабски се състои от три еднокоренни думи, а подобни примери изобилстват. Съчетания от еднокоренни думи, също без експресивно значение, се откриват и в грузински, да речем, *в-цер-ме Павлес цер-илс* (в кирилска транслитерация) 'пиша писмо на Павел' (Натадзе, Н. *Самоучителъ грузинского языка*. Тбилиси. 2006, с. 42). Целта на една такава съпоставка е да се покаже, че първоначално изследваните конструкции нямат експресивна стойност, а са обичаен елемент на езика. Мисля си, че би било много полезно за изследването, ако се види как стои въпросът с етимологичните фигури в унгарски – това би могло да стане с помощта на някой том с унгарски народни песни. Предвид богатата склонитбена система на унгарските съществителни, вероятно и формалното разнообразие на ЕФ фигури в унгарски ще е богато.

Докторантката разглежда и аспектите в дефиницията на ЕФ – изтъква се, че тя е проблематична поради граничния характер на явлението. Отново се изброяват възгледите на ред изследователи – Гонда, В. Иванов, Якобсон и т. н., които дефинират изследвания феномен от различни гледни точки – морфологична (по-точно словообразователна), синтактична и т. н. Проследява се и историята на използването на термина ЕФ и синонимите му в българската лингвистична традиция и се разглежда връзката с други фигури на речта с коренова редупликация (парономасия, адноминация и др.). В края на главата се отделя внимание и на ЕФ като поетическа формула, унаследена от индоевропейския поетичен език, като каквато я разглежда и Ивова – с. 32, в определението си, както и на етимологичната фигура като фигура на речта.

Глава втора, *Граматика и прагматика*, се занимава с класификацията на етимологичните фигури – по състав, според семантичната роля на подчинения елемент (агент, пациент и т. н.). Внимание се обръща на ЕФ като фразеосхема, като прагматичен маркер, на структурно-композиционния и тематичен аспект в употребата ѝ.

Същинската част на монографията започва с глава 3, *Българската етимологична фигура в индоевропейски поетически контекст. Семантични, етимологични и синтактични паралели*. Тук в най-голяма степен се чувства теоретичното влияние на *Българския народен поетически език* на Л. Илиева, където също се разглеждат редица унаследени от индоевропейски времена поетически формули в българския фолклор. В главата Ивова проследява използването на етимологични формули в древните индоевропейски езици – като се започне от хетски, където се откриват съответствия на българското *клетва заклевам* и др. подобни. По-нататък продължава със староарменски, старогръцки, ведийски и латински. Целта в тази глава е да се покаже индоевропейския произход на част от етимологичните конструкции, които функционират като унаследени формули в българската фолклорна традиция. Първо се разглеждат индоевропейските етимологични фигури с вътрешен субект: литов. *sniegas snigo* – букв. 'сняг снежи'; санскр. *avarṣīr varṣām* – букв. 'дъжд задъждя' (тук може да се направи аналог с турското *yağmur yağıyor* със същото значение), руск. *громъ прогромить* и т. н. След това се разглеждат

индоевропейските етимологични фигури с вътрешен обект, според чиято форма те се групират логично на фигури с вътрешен датив (конкретните примери от гръцки и латвийски нямат точен синтактичен български еквивалент, а се предават с предложно съчетание в български: *със свирка свиря* и т. н.); с вътрешен акузатив в милитарни и сакрални формули, при изразяване на ментална дейност и др. (лат. *bellum bellare* 'война воювам', бълг. *жертва жертвам, дар дарувам, молба моля*), който според Ивова може да се заменя с вътрешен инструментал (в съчетания, съответстващи на българските от типа *да умра със смърт*). Трябва да се помисли обаче дали тук всъщност има замяна, защото не е изключено инструменталните допълнения дори да са по-стари от акузативните, предвид на това, че субектно-обектната типология едва ли е била най-старата организация на изречението в индоевропейски. Само се споменава за наличието на енокоренни конструкции с вътрешен аблатив. В същата глава, в подглавата *Етимологичната фигура като балто-славянско поетическо средство*, се разглеждат паралелите в употребите на етимологичните конструкции в литовския, а след това и в латвийския фолклор, със славянските им съответствия. Отново се прави подялба на конструкциите според склонитбената форма на едната съставка: с вътрешен генитив (да се помисли дали в българските *ще те даря добра дара* и подобните му също не може да има вътрешен генитив, както в сръбските и полските примери от с. 103, с вътрешен датив, акузатив, инструментал, локатив – последните само за латвийски (не е изключено те също да имат български съответствия – например *дворито ти тиня тинясало* – с. 200, където може да е имало безпредложен местен падеж на по-ранен етап, със замяна на окончанието от *ja*-основа с такова от *a*-основа). За латвийски Ивова показва, че в състава на етимологичните фигури могат да участват и наречия (*jāšus jāt* 'яздом язди'), и страдателни и деятелни причастия. Не е изключено последните образувания да имат нещо общо и със самостоятелните падежни конструкции, които са характерни и за балтийските езици, конкретно за литовски (вж. *Из истории дательного самостоятельного в литовском языке*. – Известия АН СССР, Серия лит. яз., 24/2, 1965, 145-152. *Литовский язык*. Синтаксис; Амбразас В.И. *Дательный самостоятельный в памятниках литовского языка* 16-17 вв.: Автореф. дис. канд. филол. наук. Вильнюс, 1958). Не е невъзможно в цитираните изследвания да се открият енокоренни съчетания, съответстващи на старобългарските изрази от типа **ДЪЖДЮ ДЪЖДОНШТЮ* 'когато заваля дъжд...'. След съпоставката с балтийски, вниманието се пренася върху общославянските енокоренни формули. В края на краищата успешно се доказва съществуването на древни формули в българския фолклор, унаследени още от индоевропейски, и в следващите две глави се разглеждат синтактичните и стилистичните им особености.

Глава 4, *Синтактични особености в реализацията на ЕФ в българския песенен фолклор*, започва с представяне употребите на ЕФ в старобългарските и среднобългарските писмени паметници, с което се показва историческата приемственост на ЕФ в българското народно творчество и че употребата на изследваните конструкции в старобългарски е автентична и там гръцкият вътрешен акузатив често се заменя с

инструментал (СЛОУХОМЪ ОУСЛЪШНТЕ и др.) – още едно доказателство за първичността на инструменталните вътрешни конструкции. Широк е и обхватът на засегнатите паметници – от старобългарските евангелски текстове, през среднобългарските паметници от рода на *Троянската повест* и произведенията на Евтимий Търновски, чак до *Тиквешкия сборник* от 17 век.

След прегледа на старобългарското състояние се преминава към състоянието в българския фолклор. Обхванато е огромно количество материал. Разглеждат се видовете подчинително свързване при ЕФ, като съгласуване (*орачи орат, вятър вее*), а също и липсата на такова, което представлява остатък от стари индоевропейски синтактични модели (*вятър е повеяло, роса е заросило*). При търсенето на произхода на тези конструкции, освен възможността за въвеждане на плеонастичен подлог **то роса е заросило*, може да се допусне и предполагаемо старо инструментално, от още по-старо ергативно, отношение от типа **ветром е повеяло* (вж. у мен – Илиев 2007). Не са пропуснати и афективните конструкции *Стояну жалба дожале* – отново имащи отношение към езиковата типология. И тук, както в главата за състоянието на ЕФ в индоевропейски, при подялбата на конструкции с ЕФ на такива с вътрешен подлог и с вътрешно допълнение, те се групират по тематичен признак – метеорологични, резултативни, за ментална дейност и т. н. Други синтактични проявления на еднокоренните конструкции са опозициите транзитивност-нетранзитивност, предикативност-непредикативност. Специално внимание е отделено на примерите с вътрешно допълнение при непреходни глаголи, където то също се явява плеоназъм (*ходя ход, постя пости, бяг бягам*). Тяхна разновидност са ЕФ при непреходни възвратни глаголи (*бой да се бия, борба да се боря*).

Изследователката само споменава мимоходом съществуването и на атрибутивни съчетания с етимологична фигура – на с. 106, от типа на *стара старейшина*. Добре е да се спомене за съществуването и на съчетанията от типа на *кучка кучкосана, змия змийосана* и др. в македонските говори (вж. Радић, П. *Етимолошка фигура и деривација*. В: *Македонски јазик. Одделен отпечаток*. 1991-1993. Скопје. 1998), където се срещат и оптативни употреби като *јндза те јандзосала* у Шапкарев. Поне информативно би трябвало да се спомене, че в руски и чешки съществуват подобни атрибутивни съчетания – напр. *тъма тъмуцяя, тма тмоисі* 'дълбока тъмнина', споменати още от Иван Добрев (*Старобългарска граматика. Теория на основите*. София. 1982, с. 171). Наскоро беше защитена и една дисертация по диахронна морфология с преглед на историческото състояние от индоевропейски до съвременните славянски езици, в която също бе отделено малко повече място на въпросните съчетания (Петров, Ив. *Формантът -nt- в старобългарски и в диахронна перспектива*. СУ. 2016, с. 32, 169-170).

Последната, 5 глава – *Стилистични стойности при употребата на ЕФ в българския фолклор*, затваря кръга на изследването и на поредното езиково равнище – стилистично, и хронологически и жанрово, като засяга употребата на еднокоренните съчетания в

българската поезия от края на 19 и началото на 20 век. Включването на главата в изследването е обусловено от факта, че етимологичната фигура е и вид стилистично средство – по-скоро постепенно се е превърнала в такова. Ивова подрежда етимологичните конструкции по степени (категории) според стилистичната им стойност: вторично фразеологизирани ЕФ с честа употреба и най-малка стилистична стойност (*песен пея*), конструкции с минимална стилистична стойност, употребявани в определен контекст (*венец вия, бой се бия, лов лова*), конструкции с усилен и чрез друго стилистично средство стилистичен профил (*бухал буха, китка кити*) и т. н. След това авторката отделя внимание и на други стилистични аспекти в употребата на изследваното стилистично средство: конвергенцията на етимологичните фигури с други стилистични средства, фоностилистичната стойност на първите, която се изразява в използване на алитерация, асонанс, разглеждат се словоредът (който обаче е и синтактично явление), употребата на анафора, синтактичният паралелизъм.

С употребата на ЕФ в поетичните творби на Хр. Ботев, П. Яворов, Кирил Христов и други български поети завършва изследването на Наделина Ивова, посветено на въпросното явление в българския език.

На практика монографията на Ивова представлява история на употребите на ЕФ в български език с акцент върху съвременния фолклорен материал. В същото време тя има и съпоставителен характер. Авторката подхожда към изследването задълбочено и многостранно – и формално, и семантично, и етимологически, и от стилистична гледна точка. Показва се добро познаване на старобългарската граматика и способност за работа с текстове от другите славянски езици, както и с балтийските, а използването на разнообразна библиография на различни западни езици е още едно свидетелство за лингвистичните умения на Наделина Ивова. Дисертантката притежава солидна езиковедска подготовка, умение да се изразява с лекота по трудни филологически теми и сериозен научен потенциал, който, надявам се, ще развие още повече в бъдещите си изследвания. Рядко съм чел друг път езиковедска монография с такова удоволствие! Лично на мен работата ми харесва и по субективни причини, понеже разширява погледа ми към това проучвано и от мен (макар и в доста по-малка степен) явление, не само с обилна библиография, но и с многобройни примери, които потвърждават някои мои предположения и които ще мога да използвам и в свои бъдещи изследвания.

На базата на всичко казано дотук смятам, че на Наделина Валериева Ивова трябва да бъде присъдена образователната и научна степен *доктор* и гласувам *за*.

